

Janusz Gręźlikowski

Eucharystia w statutach potrydenckich synodów włocławskich i innych aktach prawno-duszpasterskich biskupa Stanisława Karnkowskiego

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 48/3-4, 201-235

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ GRĘŻLIKOWSKI
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

EUCHARYSTIA W STATUTACH POTRYDENCKICH SYNODÓW WŁOCŁAWSKICH I INNYCH AKTACH PRAWNO-DUSZPASTERSKICH BISKUPA STANISŁAWA KARNKOWSKIEGO

Treść: Wstęp. 1. Osoba biskupa Karnkowskiego na tle organizacji i uwarunkowań duszpasterskich diecezji włocławskiej w XVI wieku. 2. Synody biskupa Karnkowskiego. 2.1. Synod diecezjalny z 1568 r. 2.2. Synod diecezjalny z 1579 r. 3. Ustawodawstwo synodalne w odniesieniu do Eucharystii 3.1. Msza święta. 3.2. Komunia święta. 3.3. Przechowywanie i kult Najświętszego Sakramentu. 4. Eucharystia w innych działaniach i aktach prawno-duszpasterskich. 4.1. *Zbiór Karnkowskiego z 1579 r.* 4.2. *Napomnienia* 4.3. *Admonitiones*. Zakończenie.

Wstęp

Kościelna myśl prawnicza ciągle wraca do źródeł i zastanawia się nad rolą i miejscem ustawodawstwa kościelnego – powszechnego i partykularnego, które w dużej mierze kształtowało i kształtuje życie i obraz Kościoła. W tej historyczno-prawnej refleksji znaczące miejsce posiada Sobór Trydencki (1545-1563), który w historii Kościoła, diecezji włocławskiej i prawa kanonicznego uznawany jest za punkt zwrotny początkujący wielką, potrzebną i zbawienną reformę, która owocowała prawie do początku XX wieku. Zainicjowane przez Tridentinum dzieło reformy i odnowy Kościoła stanowiło złożony i długotrwały proces. Jednym z wielu czynników składających się nań było niewątpliwie ustawodawstwo zawarte w dekretach Soboru, torujące sobie dostęp do prawodawstwa poszczególnych regionów kościelnych w odniesieniu także do sakramentów świętych, w tym do Eucharystii, jednego z Najczciodszych sakramentów,

w której sam Chrystus jest obecny, ofiaruje się i jest spożywany, a Kościół ustawicznie żyje i wzrasta¹.

Określona i sprecyzowana na Soborze Trydenckim, w dekreście *De Sanctissimo Eucharistiae Sacramento*, nauka o Eucharystii mówiła m.in. o transsubstancjacji, o kulcie Eucharystii, o przepisach dotyczących przechowywania Eucharystii, o przygotowaniu do Komunii świętej oraz o Komunii świętej sakramentalnej i duchowej², wymagała wprowadzenia w życie, co dokonywało się poprzez synodalną działalność ustawodawczą. Przenikanie postanowień soborowych do synodalnego ustawodawstwa partykularnego, a co za tym idzie do życia kościelnego w poszczególnych krajach, dokonywało się powoli i stopniowo. Przyjmuje się, że w Polsce proces ten ciągnął się niemal do końca XVIII wieku³. Głównymi jego protagonistami byli biskupi współpracujący z zaangażowanymi w ideę reform papieżami i Stolicą Apostolską.

Generację biskupów polskich z drugiej połowy XVI i XVII wieku można by określić mianem episkopatu mającego znaczący wpływ na kształt reform potrydenckich w Kościele polskim. To właśnie biskupi tego okresu, stojący na czele diecezji i metropolii, odegrali znaczącą i ważną rolę w odnowie Kościoła polskiego. Od ich wysiłków ustawodawczych, zaangażowania i podejmowania działań zmierzających do wprowadzania prawa powszechnego w życie i działalność Kościołów partykularnych zależało dostosowanie prawa diecezjalnego do nowych zasad. Odnosiło się to szczególnie do reformistycznych postanowień trydenckich odnośnie życia sakramentalnego, w tym do sakramentu Eucharystii, które wymagały wdrożenia w życie poszczególnych Kościołów partykularnych, w tym także diecezji włocławskiej wtedy nazywanej kujawsko-pomorską⁴.

¹ Zob. kan. 897 KPK; Por. KL 10, 47; KK 3, 7, 11, 17, 28; DK 5; DM 9; DE 2.

² Conc. Trid., sess. XIII, c. 1-8 de San. Euch. sac.

³ W. Góralski, *Andrzej Chryzostom Zaluski biskup płocki 1692-1698. Wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej*, Warszawa 1987, s. 5; Zob. J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne. Chrześcijaństwo polskie XVI-XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce*, t. II, Kraków 1969, s. 39-53.

⁴ Nazywano ją od początku wieku XII diecezją kujawską. Jednak na synodzie prowincjalnym odbytym w Piotrkowie w 1551 r. nakazano biskupom tytułować się *biskup włocławski i Pomorza* i odtąd, do początków XIX stulecia, w aktach łacińskich używali oni tytułu *episcopus Vladislaviensis et Pomeraniae*, a diecezja nosiła nazwę *Vladislaviensis et Pomeraniae*. W języku polskim jednak nie używano nazwy *diecezja włocławsko-po-*

Proces przyswajania osiągnięć Tridentinum, w tym także tych które odnosiły się do sakramentu Eucharystii, zależał w pierwszym rzędzie od osoby stojącego na czele diecezji. Tak też było w diecezji wrocławskiej okresu potrydenckiego, gdzie biskupem był Stanisław Karnkowski (1567-1581) – rzecznik wprowadzenia w życie diecezji natychmiastowej reformy trydenckiej, a późniejszy arcybiskup gnieźnieński i prymas polski (1582-1603)⁵. Jego wkład w dzieło recepcji uchwał trydenckich w Kościele polskim i wrocławskim był ważny i znaczący. Jako biskup wrocławski, a później arcybiskup gnieźnieński i prymas wielokrotnie sięgał do wypróbowanego narzędzia reformy i odnowy, jakim było ustawodawstwo. Ten właśnie sektor jego aktywności biskupiej zdecydowanie dominuje nad innymi sposobami kształtowania postaw religijno-moralnych zarówno duchowieństwa, jak i wiernych.

Biskup Karnkowski jako biskup wrocławski odbył dwa synody diecezjalne: w roku 1568 i 1579. Wśród niezwykle bogatej problematyki uchwał tych synodów – pierwszych w procesie recepcji reformy trydenckiej w diecezji i stanowiących właściwy grunt i klimat wprowadzania zmian w tej dziedzinie – wiele miejsca poświęcił jako ustawodawca sprawowaniu i przyjmowaniu sakramentów. Wśród nich dominują dyspozycje odnoszące się do sakramentu Eucharystii. Zawarte zostały one w obszernym artykule *De Missa et Eucharystia* synodu z 1568 r. oraz w niezatytułowanych statutach synodu z 1579 r. Z tego też względu warto szczegółowo omówić i przybliżyć tematykę Eucharystii w ustawodawstwie dwóch potrydenckich synodów wrocławskich biskupa Karnkowskiego. W odniesieniu bowiem do Eucharystii ustawodawstwo to było bardzo bogate i wytyczyło kierunki regulacji dla późniejszych synodów wrocławskich.

morska, czy wrocławska i pomorska, albo biskup wrocławski i pomorski, ale diecezja kujawsko-pomorska lub poprawniej kujawska i pomorska oraz biskup kujawski i pomorski. Zob. A. Tomczak, *Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie wpisów (XV-XVIII w.)*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu 69 (1964) z. 3, s. 17; S. Librowski, *Wizytacja diecezji wrocławskiej*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 8 (1964) cz. I, t. 1, z. 1, s. 29.

⁵ Zob. J. Gręźlikowski, *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej*, Prawo Kanoniczne 44 (2001) nr 1-2, s. 161-184. Por. M. Kosman, *Między ołtarzem a tronem. Poczet prymasów Polski*, Poznań 2000, s. 135-141.

1. Osoba biskupa Stanisława Karnkowskiego na tle organizacji i uwarunkowań duszpasterskich diecezji włocławskiej w XVI wieku

Stanisław Karnkowski urodził się 10 maja 1520 r. w Karnkowie w ziemi dobrzyńskiej i pochodził ze starej rodziny herbu Junosza. Jako młodzieniec opuścił dom rodzinny i udał się do swego stryja – biskupa Włocławskiego Jana Karnkowskiego, który kierował diecezją kujawsko-pomorską w latach 1531-1538. Jemu to Karnkowski zawdzięcza swoje wykształcenie, bowiem majątek jaki posiadali Karnkowscy nie wystarczyłby na gruntowne i wysokie wykształcenie⁶. Na skutek choroby swego stryja – biskupa, Karnkowski podejmuje studia dopiero po śmierci swego opiekuna, który umiera w grudniu 1537 r. Najpierw studiował od 1539 do 1545 r. na Akademii Krakowskiej, a potem zagranicą w Perugii i Padwie, gdzie zakończył swoje studia uzyskaniem doktoratu *utriusque iuris*⁷. Wracając do kraju na jakiś okres zatrzymał się w Niemczech – w Wittenberdze – gdzie zapoznał się z nauką Lutra, czego wynikiem było jego odejście od Kościoła⁸. Po powrocie ze studiów w 1550 r. został sekretarzem biskupa chełmińskiego, a później włocławskiego Jana Drohojowskiego (1551-1557), a potem w roku 1553 został notariuszem publicznym. W roku 1555 został przyjęty na dwór króla Zygmunta Augusta jako jeden z sekretarzy królewskich. Był to czas największej świetności dworu królewskiego, związany z humanizmem⁹. Pobyt na dworze wywarł na Karnkowskim decydujące znaczenie, w tym także ustaliły się i wykrystalizowały jego poglądy, tym razem zgodne z nauką Kościoła. Od podjęcia pracy na dworze królewski, Karnkowski utrzymuje kontakty listowne z biskupem warmińskim Hozjuszem. W roku 1558 został mianowany kanonikiem kolegiaty wieluńskiej, a także kanonikiem kapituły gnieźnieńskiej¹⁰. W roku 1560 zostaje przyjęty jako koadiutor kanonika Dąbrow-

⁶ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do końca 1821 r.*, t. III, Poznań 1889, s. 422-423; Zob. H. Kowalska, *Karnkowski Stanisław*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. (pod red. A. Romiszowskiego i J. Rudowskiego), t. XII, Kraków 1935, s. 77.

⁷ E. Ozorowski, *Karnkowski Stanisław. Słownik polskich teologów katolickich* (pod red. H. E. Wyczawskiego), t. II, Warszawa 1982, s. 263-264.

⁸ S. Kętrzyński, *Karnkowski Stanisław. Podręczna Encyklopedia Kościelna* (pod red. Z. Chełmickiego), t. XIX-XX, Warszawa 1910, s. 354.

⁹ H. Kowalska, *Karnkowski Stanisław*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (pod red. A. Romiszowskiego i J. Rudowskiego), t. XII, Kraków 1935, s. 77.

¹⁰ J. Korytkowski, dz. cyt., t. III, s. 423.

skiego do kapituły krakowskiej, która w tym czasie uważana była za seminarium dla przyszłych biskupów, a obok uniwersytetu stanowiła najsilniejszy ośrodek walki z reformacją¹¹. W dwa lata później – w 1562 r. – został Karnkowski kanonikiem kolegiaty warszawskiej, ale po pół roku zrezygnował z niej¹².

W roku 1564, a więc w 44-tym roku życia, w wigilię Bożego Narodzenia, przyjmuje święcenia kapłańskie z rąk biskupa teodozejskiego Stanisława Fałęckiego, sufragana i kanonika gnieźnieńskiego, opata sulejowskiego i Ojca Soboru Trydenckiego¹³. Biskup Fałęcki wyświęcił Karnkowskiego – kleryka diecezji płockiej – za zgodą jego ordynariusza w swoim kościele opackim¹⁴. Biografowie Karnkowskiego podają, że ostateczną decyzję o przyjęciu święceń przyjął on pod wpływem rady swego przyjaciela – biskupa Hozjusza i nuncjusza papieskiego G. F. Commendoniego¹⁵.

23 czerwca 1567 r. król Zygmunt August pisze list do papieża o zatwierdzenie ks. Stanisława Karnkowskiego na biskupa kujawsko-pomorskiego., w którym stwierdza, że kandydat jest *nobilissimis domi suae procreatus parentibus*, a także przedstawiając opłakany stan diecezji włocławskiej, który może uleczyć proponowany kandydat, „najbardziej właściwy ze względu na odpowiednie na tej funkcji cnoty i pobożność¹⁶. Biskupem włocławskim został mianowany po zmarłym biskupie Mikołaju Wolskim (1562-1567) 1 października 1567 r., a wyświęconym na biskupa został na początku stycznia 1568 r. Biskupem Włocławskim był do roku 1581, po czym przeszedł na stolicę gnieźnieńską¹⁷. Kierował diecezją włocławską przez czternaście lat przyczyniając się do jej odrodzenia religijnego i rozkwitu przez swoją pełną troski i gorliwości działalność na polu ustawodawczym, reformatorskim i duszpasterskim. Działalność Karnkowskiego jako biskupa włocławskiego sprawiła,

¹¹ L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. III, Kraków 1852, s. 108; J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. II, Kraków 1984, s. 128.

¹² A. Chmielowski, *Życiorys księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*, Warszawa 1884, s. 3.

¹³ Tamże, s. 86-88.

¹⁴ J. Korytkowski, dz. cyt., t. III, s. 424.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 425.

¹⁷ Tamże, s. 421-432; Zob. W. Kujawski, *Pasterz Kościoła okresu potrydenckiego*, Ład Boży 12 (1988) s. 6.

że cieszył się w Kościele polskim większą powagą aniżeli ówczesny prymas Jakub Uchański. Wynikało to zapewne z faktu, iż w okresie reformistycznych osiągnięć trydenckich, biskup Karnkowski należał do najwybitniejszych biskupów polskich. Zasłynął jako oddany reformator Kościoła katolickiego, obrońca wiary i Kościoła przed nasilającą się falą protestantyzmu, krzewiciel oświaty, reformator obyczajów duchowieństwa i wiernych świeccich¹⁸. Jeszcze za życia tego ostatniego przewidywano, że Karnkowski zajmie jego miejsce. I rzeczywiście tak się stało. W 1581 r. biskup Stanisław Karnkowski został arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem Polski. Jako arcybiskup gnieźnieński przewodniczył trzem synodom diecezjalnym i jednemu prowincjalnemu w Piotrkowie w roku 1589. Założył seminarium duchowne we Włocławku w 1569 r. – jako biskup włocławski, a jako metropolita gnieźnieński w Kaliszu w 1593 r. oraz w Gnieźnie w roku 1601. Tym samym w sposób znaczący przyczynił się do rozwoju kształcenia duchowieństwa i podniesienia jego dyscypliny i obyczajów, jak też dbał o właściwe przygotowanie duchowe i intelektualne adeptów do kapłaństwa. Wspierał też znakomicie tłumaczenie Biblii przez jezuitę Jakuba Wujka. Ostatnie dni życia spędził w Łowiczu w tamtejszym klasztorze bernardynów, gdzie zmarł 8 czerwca 1603 r., po skończeniu 83 lat. Pochowany został w ufundowanym przez siebie kościele jezuitów w Kaliszu¹⁹.

W okresie XVI wieku diecezja włocławska, czyli kujawsko-pomorska rozciągała się długim pasem wzdłuż lewego (zachodniego) brzegu Wisły, w nielicznych miejscach przechodząc na jej brzeg wschodni; zaczynając się na południu od Lubienia, Przedcza i Brdowa, rozciągała się w stronę północy poprzez Włocławek, Kruszwicę, Inowrocław, Bydgoszcz, Pelplin, aż do samych brzegów Bałtyku, do Gdańska, Pucka i Łeby. Obejmowała więc całe Kujawy, wschodnie Pomorze, zwane Pomorzem Gdańskim z ziemią łęborską i bytowską²⁰.

¹⁸ S. Tymosz, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1579 roku*, Roczniki Nauk Prawnych t. XIII (2003) z. 2, s. 55.

¹⁹ J. Umiński, *Historia Kościoła*, t. II, Opole 1960, s. 169-171; Zob. W. Kujawski, art. cyt., s. 6.

²⁰ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne 19 (1969) s. 298-299; I. Subera, *Terytorium diecezji włocławskiej i pomorskiej*, Warszawa 1962, s. 28-31.

Cała diecezja podzielona była na trzy archidiakonaty: wrocławski, kruszwicki i pomorski²¹. Posiadała oficjalaty: generalny wrocławski, zwany też kujawskim, okręgowy gdański, który stopniowo przekształcił się w generalny, nazywany też pomorskim i okręgowy bydgoski²². Za czasów biskupa Karnkowskiego diecezja podzielona była na 14 dekanatów: część kujawska diecezji posiadała 7 dekanatów: wrocławski, brzeski, inowrocławski, radziejowski, raciański, bydgoski i kruszwicki, część pomorska diecezji podzielona była również na 7 dekanatów: świecki, nowski, lęborski, tczewski, pucki, kościerzynski i starogardzki²³. Od biskupa Hieronima Rozrażewskiego, który pierwszy po Soborze Trydenckim wprowadził nowy podział diecezji na dekanaty zwiększając ich liczbę do 16, dekanaty podlegały zmianom liczebnym i terytorialnym.

Obok archidiakonatów, oficjalatów, dekanatów ważną strukturą w organizacji diecezji były parafie. To one były podstawową formą zorganizowanego życia religijnego, gdzie z kościołem parafialnym wierni byli związani silnymi więzami przymusu parafialnego²⁴. Potrzeby religijne chrześcijanina tamtego okresu określone były jako przestrzeganie zbioru nakazów, zaleceń, praktyk religijnych oraz pogoń za dobrymi uczynkami. Nie brano pod uwagę wewnętrznej postawy chrześcijanina, co podkreśliła reforma trydencka, zwracając uwagę na głoszenie prawd wiary, nauczanie i rozwijanie wśród wiernych intensywniejszego niż dotąd życia sakramentalnego. W drugiej połowie XVI wieku (1577 r.) na Kujawach było 118 kościołów parafialnych²⁵. W części pomorskiej diecezji znajdowało się około 148 kościołów parafialnych. Z ogólnej sumy 266 parafii w 1583 r. lub według innych danych z 272 kościołów, 190 kościołów znajdowało się we władaniu innowierców²⁶. Zdarzało się, że jeden

²¹ S. Librowski, *Wizytacje diecezji wrocławskiej*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 8 (1964) cz. I, t. I, z. 1, s. 65-66.

²² P. Hemperek, *Oficjalaty okręgowe w Polsce*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 18 (1971) z. 5, s. 52-55.

²³ Z. Chodyński, *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, Vladislaviae 1890, s. IX.

²⁴ J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*, Warszawa 1953, s. 130.

²⁵ J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne. Chrześcijaństwo polskie XVI-XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce*, pr. zb. pod red. J. Kłoczowskiego, t. II, Kraków 1970, s. 281-282; Zob. S. Chodyński, *Wrocławska diecezja*, w: *Encyklopedia Nowodworskiego*, t. XXXII, Płock 1913, s. 60.

²⁶ Zob. S. Chodyński, *Monumenta historica wladislaviensis*, t. I, Vladislaviae 1881, s. 24.

kapłan musiał obsługiwać dwa lub trzy kościoły²⁷. Sytuacja zatem nie była optymistyczna, a rozwój protestantyzmu w diecezji nie przebiegał spokojnie, bowiem innowiercy, szczególnie w części pomorskiej diecezji przejmowali kościoły i dominowali swoimi reformatorskimi poglądami i zachowaniami²⁸. Powyższa sytuacja niejako wymuszała na biskupie Karnkowskim konkretne działania duszpasterskie, w tym szczególnie mające na celu odrodzenie życia religijnego poprzez ożywienie życia sakramentalnego.

Duchowieństwo diecezjalne i zakonne okresu przedreformacyjnego nie zawsze spełniało wymogi stawiane tej grupie kościelno-społecznej. Było słabo wykształcone i nie przygotowane duchowo i religijnie do pracy duszpasterskiej; samo ulegało błędom i promowało postawę agnostycyzmu i etycznego relatywizmu, co więcej samo nie było przygotowane do właściwego kształtowania życia religijnego wiernych. Następował ogromny rozdźwięk pomiędzy teorią i praktyką, między zasadami i prawdami Ewangelii a hedonistycznym, świeckim życiem duchowieństwa i wiernych świeckich. Również poważny kryzys przechodziły zakony i klasztory²⁹. To wszystko powodowało, że reformacja związana początkowo z ruchem politycznym i społecznym, nabierała charakteru religijnego. Silne wpływy reformacyjno-protestanckie uwidoczniły się na Pomorzu, z Gdańskiem na czele. Na rozwój protestantyzmu na terenach diecezji włocławskiej tamtego czasu duży wpływ miało szkolnictwo, gdzie dobrze zorganizowane gimnazja luterzańskie funkcjonowały w Gdańsku i Toruniu i kształciły młodych w duchu reformacji³⁰.

W kujawskiej części diecezji luteranizm był mniej popularny niż na Pomorzu, ze względu na swoje niemieckie pochodzenie, jednak mimo to także wielu było jego zwolenników, szczególnie w Radziejowie, gdzie na skutek działalności starosty radziejowskiego Rafała Leszczyńskiego zostały zamknięte kościoły w Płowcach, Bytoniu, a ziemie plebańskie włączono do dworskich. Także w Nieszawie, Lubrańcu, Konecku powstawały liczne konflikty, a nawet gwałtowne starcia, których celem było dyskredytowanie Kościoła katolic-

²⁷ Tamże, t. VII, Wladislaviae 1887, s. 77-78.

²⁸ J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne...*, s. 39-53.

²⁹ A. Weiss, *Czasy nowożytne. Kryzys w przededniu reformacji*, w: *Być chrześcijaninem dziś*, red. M. Ruseckiego, Lublin 1992, s. 538-540.

³⁰ P. Skwarczyński, *Szkice z dziejów reformacji w Europie środkowo-wschodniej*, Londyn 1967, s. 19.

kiego. Na silny wpływ reformacji na Kujawach miało znaczenie sąsiedztwo miast pruskich, a szczególnie Torunia, ze szkołą miejską, późniejszym gimnazjum³¹.

Biskup Stanisław Karnkowski po objęciu diecezji w swoich listach do kardynała Hozjusza wyrażał ubolewanie nad stanem diecezji. Za głównego sprawcę tego stanu uważał Andrzeja Prażmowskiego, który, jak pisał *wynosił i znosił ministrów, założył szkołę dla dzieci szlacheckich, agitował na reformację mieszkańców miast królewskich w Brześciu, Nieszawie, Radziejowie, Bydgoszczy i Inowrocławiu. Pod jego wpływem szlachta zamykała w swych posiadłościach kościoły, znosiła klasztory, wypędzała księży*³². Pocieszał tylko biskupa fakt, że wśród innowierców kujawskich panowała niezgoda. Jednocześnie taki stan rzeczy mobilizował Karnkowskiego do działań ustawodawczych zmierzających do odnowienia życia religijnego, czemu miały służyć regulacje w dziedzinie szafowania i przyjmowania sakramentów, w tym Eucharystii. Biskup pragnął bowiem, aby duchowieństwo we fragmentach statutów odnoszących się do Eucharystii otrzymało dobrą pomoc praktyczną w realizacji co dopiero rozpoczynanej reformy trydenckiej.

Poważnym utrudnieniem pracy duszpasterskiej w ówczesnej diecezji włocławskiej był brak odpowiedniego wykształcenia wśród duchowieństwa oraz niski jego poziom moralny. Ograniczenia intelektualne i moralne duchowieństwa były tak daleko niestosowne, że biskup Karnkowski w synodzie z 1568 r. gromił surowo i upominał tych kapłanów, którzy uprawiali zabobony i czary, aby przywrócić zdrowie lub znaleźć zagubione rzeczy. Synod upominał również, aby duchowni stronili od karczmy i unikali pijatyk. Strofował tych, którzy walczą *o palmę pierwszeństwa* w ilości wypitych napojów. Zabraniał duchownym *udziału w tańcach i obecności na nich, śpiewania światowych piosenek, prowadzenia rozmów grzesznych, nieczystych lub szyderczych, które ubliżają godności Chrystusowego kapłaństwa*³³. W innym miejscu synod zobowiązywał duchowieństwo do życia zgodnego z duchem Kościoła, do przestrzegania przepisów ko-

³¹ J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, s. 129.

³² L. Dombek, *Reformacja na Kujawach w XVI wieku*, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, seria C, 4 (1966) s. 60-61.

³³ *Acta Synodi Dioeclesana Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae*. Z. Chodyński, dz. cyt., s. 114-115.

ścielnych i wypełniania swoich obowiązków odnośnie sprawowania sakramentów. Biskup ubolewał, że duchowieństwo nie zna norm prawnych odnośnie sakramentu Eucharystii, co jest szczególnie niepokojące, kiedy zda się sprawę czym jest ten sakrament³⁴.

Te urzędowe napomnienia dają wyraźny, a zarazem smutny obraz życia ówczesnego duchowieństwa. Tym samym duszpasterstwo u podstaw którego leży przykład życia, moralność i świętość życia duszpasterzy, pozbawione było mocy skutecznego oddziaływania.³⁵ Należy zauważyć, że miało to miejsce już po przyjęciu uchwał Tridentinum przez sejm w Parzewie.

Ważną i znaczącą rolę w prowadzeniu duszpasterstwa i odnowie życia religijnego w okresie reformy trydenckiej na terenie diecezji miały zakony, które starały się rozwijać działalność odpowiadającą zmienionym warunkom celem utrzymania przy Kościele wiernych i sprowadzenia do niego odłączonych. Za główne środki do tego uważano wtedy: wychowanie młodzieży, prowadzenie misji ludowych i akcji charytatywnej.³⁶ W drugiej połowie XVI wieku w diecezji kujawskiej i pomorskiej swoje domy zakonne posiadało sześć zgromadzeń męskich w czternastu miejscowościach (Dominikanie – Brześć, Tczew, Gdańsk; Franciszkanie – Nieszawa, Inowrocław, Bydgoszcz, Radziejów, Nowe; Cystersi – Oliwa, Pelplin, Koronowo; Augustianie – Lubraniec; Kartuzi – Kartuzy i Karmelici – Gdańsk) i trzy żeńskie, w czterech miastach (Norbertanki – Żukowo, Strzelno; Benedyktynki – Żarnowiec, Brygidki – Gdańsk).³⁷

Znajdujące się na terenie diecezji okresu potrydenckiego zakony nie przyczyniały się jednak swoją działalnością do ożywienia duszpasterstwa. Wynikało to ze sprawozdania archidiaconów i dziekanów przedłożonego synodowi odbytemu w 1586 r. z obrazu życia zakonnego. Jasno wynikało z niego, że w czasach biskupa Karnkowskiego, a także jego następcy na stolicy biskupiej we Włocławku biskupa Hieronima Rozrażewskiego opaci lekceważyli jurysdykcję biskupią i ustanawiane przez biskupów zarządzenia, doprowadzali do ruiny budynki zakonne, prowadzili gorszące życie, a nawet

³⁴ Tamże, s. 126.

³⁵ M. T. Zahajkiewicz, *Średniowieczne ustawodawstwo synodalne Kościoła polskiego źródłem badań dziejów duszpasterstwa*, Studia Theologica Varsaviensia 27 (1989) nr 1, s. 137-138.

³⁶ J. Gręzlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 133.

³⁷ I. Subera, dz. cyt., s. 65-67.

popierali innowierców.³⁸ Z przytoczonych faktów wynika, że obraz życia zakonników niewiele różnił się od duchowieństwa diecezjalnego i również wymagał głębokich reform i podjęcia zdecydowanych działań uzdrawiających.

Konkludując, należy powiedzieć, że stan duszpasterstwa w diecezji wrocławskiej XVI wieku nie wyglądał imponująco. Był on krytyczny i opłakany, widocznych było wiele zaniedbań i nieprawidłowości na wszystkich płaszczyznach, które winny być objęte ewangelizacją, w tym także w odniesieniu do sakramentu Eucharystii. Taki stan rzeczy w obliczu rozwijającej się reformacji wymagał głębokiej naprawy i natychmiastowej promulgacji nowych wymogów działalności duszpasterskiej jakie przyniosły uchwały Soboru Trydenckiego i podporządkowania się im oraz zdecydowanego podjęcia ich w zarządzeniach synodalnych. Odnosiło się to również do życia sakramentalnego, sprawowania i przyjmowania sakramentów, w tym Eucharystii. Synody biskupa Karnkowskiego w odniesieniu do Eucharystii, a także do wielu innych kwestii duszpasterskich i dyscyplinarnych, realizowały trud poważnej i gruntownej reformy życia sakramentalnego i duszpasterskiego.

2. Synody biskupa Karnkowskiego

Sobór Trydencki wyraźnie wskazał, że podstawowym narzędziem realizacji reformy trydenckiej na szczeblu diecezjalnym mają być synody diecezjalne. W myśl postanowień Soboru synody te miały odbywać się co roku³⁹. W Kościele polskim respektowanie tego przepisu napotykało na wiele trudności. Stąd też synod prowincjalny piotrkowski z 1589 r. złagodził ten obowiązek, ustalając, że synody diecezjalne odbywać się będą co trzy lata. W rzeczywistości i ta norma nie była przestrzegana⁴⁰. Niewątpliwie musiała istnieć na to zgoda Stolicy Apostolskiej, jeśli nie wyraźna to przynajmniej milcząca, skoro nawet najgorliwsi polscy biskupi rzadziej zwoływali synod niż wymagało tego prawo i nie stosowano kar wobec biskupów zaniedbujących tego obowiązku⁴¹.

³⁸ Z. Chodyński, dz. cyt., s. 104.

³⁹ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 2 de ref.

⁴⁰ M. Morawski, *Synod diecezjalny w dawnej Polsce*, Włocławek 1937, s. 7-8.

⁴¹ A. Petrani, *Kanonistyka*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* (pod red. M. Recho-wicza), t. I – *Średniowiecze*, Lublin 1974, s. 388-389.

W czasie gdy kończyły się obrady Soboru i po jego zakończeniu we Włocławku rządził podeszły wiekiem i przez to mniej ruchliwy biskup Mikołaj Wolski (1562-1567). Dekrety trydenckie przeszły tu bez większego echa. Biskup Karnkowski obejmując diecezję w 1567 r., starał się to opóźnienie nadrobić⁴². Zdawał sobie bowiem sprawę, że ze względu na swe położenie i uwarunkowania społeczno-ekonomiczne diecezja była szczególnie narażona na wpływy reformacji, co miała także duże znaczenie w odniesieniu do sakramentu Eucharystii.

Wprowadzenie w życie Kościoła polskiego i jego poszczególnych diecezji uchwał Tridentinum było procesem długotrwałym i z reguły wymagało odbycia nieraz kilku czy kilkunastu synodów diecezjalnych. W diecezji włocławskiej dodatkowym utrudnieniem wprowadzania w życie reform trydenckich był duży stosunkowo obszar diecezji z różnymi jego uwarunkowaniami historycznymi, etnicznymi, rozwojem reformacji protestanckiej, problemami, trudnościami i zagrożeniami duszpasterskimi. Warto jednocześnie zaznaczyć, że realizacja reformy trydenckiej na szczeblu diecezjalnym zależała nie tylko od instytucji synodów diecezjalnych, ale w dużej mierze od osobistego zaangażowania się w ten proces samych biskupów. Diecezja włocławska miała to szczęście, iż na początku procesu recepcji reformy trydenckiej na jej czele stanął pasterz mający dobre wykształcenie oraz doświadczenie w sprawach kościelnych, przedsiębiorczy i rozumiejący potrzebę reformy, a przede wszystkim cechujący się otwartością na postulaty Soboru Trydenckiego. Jego uchwały synodów diecezjalnych odbytych w 1568 i 1579 r. są tego dowodem i świadectwem, a dyspozycje w odniesieniu do Eucharystii zajmują ważne i znaczące miejsce.

2.1. Synod diecezjalny z 1568 r.

Biskup Karnkowski wkrótce po objęciu stolicy biskupiej dostrzegając głęboki kryzys w duszpasterstwie oraz zaniedbania w życiu religijno-moralnym duchowieństwa i wiernych, energicznie zabrał się

⁴² W trakcie obrad Tridentinum w diecezji włocławskiej odbyły się cztery synody: trzy zwołał biskup Andrzej Zebrzydowski (1546-1551) – dwa częściowe w 1547 i 1550 r. oraz diecezjalny w 1551 r., jeden odbył biskup Jan Drohohojewski (1551-1557) w 1554 r., które jednak nie podjęły sprawy reform. Nie znamy uchwał tych synodów, gdyż nie zachowały się ich statuty i dlatego trudno jednoznacznie ocenić ich charakter i znaczenie. Zob. Z. Chodyński, dz. cyt., s. XXVII, XXVIII oraz S. Librowski, *Synody diecezji włocławskiej*, Kronika Diecezji Włocławskiej 50 (1967) s. 87.

do odnowy i reformy powierzonej mu diecezji. Działania te podjął poprzez zwołanie w pół roku po rozpoczęciu rządów diecezją. Otóż dnia 14 lutego 1568 r. wydał dekret – mandatum zwołujący synod diecezjalny do Włocławka *ad diem Martis, alies feriam tertiam post Dominicam „Reminiscere” proximam*, czyli na 16 marca 1568 r. Należy zauważyć, że synod ten został zwołany dziewięć lat wcześniej od oficjalnego przyjęcia przez Kościół w Polsce na synodzie prowincjalnym w 1577 r. uchwał soborowych. Stąd temu gorącemu rzecznikowi odnowy trydenckiej i niez mordowanemu w swoich przedsięwzięciach ustawodawcy i pasterzowi, Kościół włocławski zawdzięcza rozpoczęcie procesu dostosowania prawa diecezjalnego do nowego ustawodawstwa ogólnokościelnego bardzo wcześniej po zakończeniu obrad Tridentinum. Znając reformistyczne dekrety soborowe, pragnął być biskupem na miarę postanowień tego Soboru.

Celem pierwszego potrydenckiego synodu diecezjalnego obradującego przez dwa dni – 16 i 17 maja 1568 r. – było przedstawienie uchwał i dekretów soborowych, ich oficjalne przyjęcie przez Kościół włocławski oraz wprowadzenie ich w życie diecezji. Owocem obrad synodalnych było 26 zatytułowanych artykułów podzielonych na trzy nie zatytułowane części⁴³. Część pierwsza zawierała wskazania do kogo i w jakim celu uchwalono konstytucje synodalne. Była ugruntowaniem i przekazaniem prawowiernej nauki Kościoła oraz wyjaśnieniem dla duchowieństwa zasad postępowania i życia zgodnego z zasadami prawa trydenckiego. Wzywała do karności i dyscypliny duchowieństwo, zobowiązywała do strzeżenia dóbr kościelnych i właściwego nimi administrowania. Sporo miejsca poświęcił biskup Karnkowski sprawom przygotowania kandydatów do kapłaństwa. Ogłosił zamiar powołania szkoły kształcącej i wychowującej przyszłych kapłanów (seminarium). Określił a jakich funduszy będzie się ona utrzymywała. Akt ten stanowi fundację seminarium duchownego we Włocławku, które w sposób kanoniczny zostało erygowane 16 sierpnia 1569 r.⁴⁴ Wprowadził jasne przepisy co do beneficjów kościelnych i symonii. Szczegółowo i precyzyjnie określił prawa i obowiązki proboszczów, wikariuszy, zakonników i tych wszystkich, którzy zajmowali się duszpasterstwem⁴⁵.

⁴³ Z. Chodyński, dz. cyt., s. 50-70.

⁴⁴ W. Kujawski, art. cyt., s. 6.

⁴⁵ Por. J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 143-144.

Druga część dokumentu synodalnego została poświęcona omówieniu niektórych sakramentów i sakramentaliów. Najpierw uchwały synodu precyzyjnie podawały i wyjaśniały przepisy odnośnie chrztu, potem Eucharystii, sakramentu pokuty i namaszczenia chorych. Bardzo wnikliwie przedstawione zostały przepisy co do sakramentu małżeństwa, a szczególnie co do formy jego zawarcia. Końcowe statuty drugiej części uchwał synodalnych podejmowały temat sakramentaliów⁴⁶. Wśród statutów regulujących kwestie sprawowania i przyjmowania sakramentów świętych dominują dyspozycje odnoszące się do sakramentu Eucharystii.

Ostatnia część dokumentu synodalnego poświęcona została przez prawodawcę obowiązkom duchowieństwa i dyscyplinie kościelnej oraz życiu chrześcijańskiemu w różnych jego przejawach. Biskup wzywał kapłanów do życia świętego, zgodnego z ich powołaniem, wyjaśniał zadania spowiedników i kaznodziejów, zobowiązywał do zakładania szkół, nauczania i wychowywania dzieci i młodzieży. Omawiał zagadnienia postu i jego znaczenia w życiu chrześcijanina podając wykaz postów. Poświęcił także synod wiele miejsca kwestii świąt i świętowania, sodalicyj i bractw kościelnych. Ostatnim omawianym zagadnieniem były kary kościelne⁴⁷.

Można zatem stwierdzić, że w dość przystępnych i obszernych uchwałach synodalnych biskup Karnkowski przedstawił duchowieństwu i wiernym dokumenty soborowe. Są w nich zawarte zarządzenia ściśle prawne, dyscyplinarne i administracyjne, ale także wyjaśnienia dogmatyczne, przez które Karnkowski pragnął dotrzeć z nieskażoną nauką Kościoła do duchowieństwa i różnych grup wiernych. Zobowiązał wszystkich do ich zachowywania, a jednocześnie do wzajemnej braterskiej kontroli. Na synodzie główną uwagę zwrócono przede wszystkim na sprawy i problemy duszpasterskie w diecezji. Zawartemu w artykułach materiałowi należy przyznać znaczny stopień systematyczności, a także przejrzystości. Poszczególne artykuły synodalne zostały poświęcone odrębnym i jednolitym kwestiom, bez przejawów chaosu tematycznego, co jest widoczne również w odniesieniu do Eucharystii. Nawiązuje się w nich do odnośnych dekretów soborowych, a także do Pisma Świętego i pism Ojców Kościoła.

⁴⁶ Z. Chodyński, dz. cyt., 56-62.

⁴⁷ Tamże, s. 62-70.

Synod ten był jednym z najważniejszych wydarzeń w procesie recepcji Tridentinum, a o jego wadze świadczy fakt, że był on punktem odniesienia dla wielu późniejszych synodów diecezji kujawsko-pomorskiej. Na podstawie przepisów prawa powszechnego, jedynie uchwały synodu prowincjalnego musiały mieć aprobatę Stolicy Apostolskiej. Jednak biskup Karnkowski, wysłał postanowienia tego synodu do Rzymu, by tam zostały przeanalizowane i zaaprobowane. Papież Pius V listem z dnia 22 maja 1568 r. chwalił gorliwość biskupa kujawsko-pomorskiego pisząc: „*zwolałeś bowiem synod diecezjalny, na którym dotożyłeś starania, ażeby całe duchowieństwo uczyniło wyznanie wiary katolickiej, powołałeś także na podstawie dekretu soborowego seminarium*” i życzył mu silnej woli i konsekwencji we wprowadzaniu odnowy Kościoła włocławskiego⁴⁸.

Należy podkreślić, że jest to pierwszy synod w historii diecezji włocławskiej, którego uchwały i dokumenty zostały wydane i ogłoszone drukiem w Kolonii u M. Cholina w roku 1572 pod tytułem *Constitutiones in dioeciesana synodo Wladislaviensis presidente [...] de Stanislao Carcovio episcopo Vladislaviensist*⁴⁹. Tym samym uchwały synodu, jakże ważnego i przełomowego wytyczającego drogę reformie trydenckiej w diecezji, stawały się jeszcze bardziej punktem odniesienia zarówno dla duszpasterzy, jak i administracji oraz sądownictwa kościelnego.

Statuty synodu ponownie zostały wydane drukiem w 1890 r. w zbiorze *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae* ks. Zenona Chodyńskiego, który dosłownie przetransponował je z wydania z 1572 roku⁵⁰.

2.2 Synod diecezjalny z 1579 r.

Drugi swój synod biskup Karnkowski zwołał pismem konwokacyjnym z dnia 20 lutego 1579 r. wydanym w Raciążku. Zwołał on wszystkich zobowiązanych do udziału w obradach synodalnych na

⁴⁸ Z. Chodyński, dz. cyt., s. 79.

⁴⁹ Wydania tego nie ma w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Znał je i na jego podstawie opublikował statuty synodalne tego synodu Z. Chodyński w swoim zbiorze *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, Warszawa 1890. Nie ma też akt rękopiśmiennych tego synodu w Archiwum Diecezji Włocławskiej.

⁵⁰ *Acta Synodi Dioeciesanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislauum Karnkowski episcopum celebratae*. Z. Chodyński, dz. cyt., s. 38-79.

dzień 28 kwietnia tegoż roku do Włocławka. Karnkowski zwołał ten synod, aby zadośćuczynić wymaganiom dekretu Soboru Trydenckiego o synodach diecezjalnych i aby zapoznać się w wypełnianiu przez duchowieństwo zarządzeń Soboru i synodu diecezjalnego z 1568 r. O zamiarze zwołania i odbycia synodu biskup Karnkowski powiadomił nuncjusza apostolskiego w Polsce Giovanniego Andrea Caligarięgo, prosząc go o przewodniczenie temuż zgromadzeniu⁵¹. Nuncjusz jednak ze względu na inne zajęcia nie mógł przybyć na synod.

Dokument synodalny nie jest już tak obszerny i dogłębnie opracowany jak poprzedni. Przypominał on w krótkim kompedium główne myśli i dekrytry Tridentinum, do których pełnego zachowania biskup raz jeszcze gorąco i usilnie wzywał i zobowiązywał odsyłając do poprzedniego swego synodu, który gruntownie wyłożył i przybliżył doktrynę i prawo soborowe. W swej zasadniczej części synod poświęcony był reformie podupadłej kapituły kruszwickiej św. Piotra i Pawła⁵². Uchwały synodalne podejmowały następujące tematy: składanie wyznania wiary przez duchownych, uzyskanie aprobaty od biskupa do głoszenia kazań, obowiązek rezydencji oraz posiadania dokumentów Soboru Trydenckiego, Katechizmu Rzymskiego, Brewiarza Rzymskiego i ksiąg do udzielania sakramentów, szczególnie chrztu i małżeństwa oraz Eucharystii i pokuty, zakazu sprzedawania dóbr kościelnych i otrzymywania beneficjum tylko przez posiadających święcenia kapłańskie, noszenie stroju duchownego i prowadzenie życia godnego i moralnego przez duchownych, właściwe funkcjonowanie zakonów w diecezji, sprawy seminarium duchownego powołanego przez biskupa na poprzednim synodzie⁵³. Dyspozycje w odniesieniu do sakramentu Eucharystii – podobnie jak w innych tematach – nawiązywały do poprzedniego synodu, zwracając większą uwagę nie na przedstawianie zagadnień dogmatyczno-prawnych, ale liturgicznych i duszpasterskich odnośnie sprawowania Mszy świętej i przechowywania Najświętszego Sakramentu.

Uchwały synodu, podobnie jak poprzedniego, wiele miejsca poświęcały formacji duchowej i intelektualnej przygotowujących się

⁵¹ Z. Chodyński, dz. cyt., s. XXX.

⁵² Tamże, s. 89.

⁵³ Tamże, s. 80-86.

do święceń, obowiązkom duchowieństwa, szczególnie proboszczów i tych wszystkich którzy zajmowali się duszpasterstwem. Nadto zwracały uwagę i porządkowały struktury życia religijnego i kościelnego diecezji. Były one rozwinięciem oraz pewnego rodzaju dopełnieniem uchwał synodalnych z 1568 r.⁵⁴

Urzędowa kopia uchwał synodalnych została wpisana do Akt Biskupów Kujawskich i Pomorskich. Z niej korzystał ks. Z. Chodyński kiedy redagował treść wszystkich znanych synodów włocławskich opublikowanych we wspomnianych *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*. Uchwały synodalne zostały poprzedzone spisem zacniejszych uczestników synodu oraz przedstawieniem dekretu zwołującego synod. Obecnie w Archiwum Diecezji Włocławskiej akt tych nie ma. Wzmiankę zaś o synodzie można znaleźć w *Acta Capituli Wladislaviensi*⁵⁵.

3. Ustawodawstwo synodalne w odniesieniu do Eucharystii

Określona i sprecyzowana na Soborze Trydenckim, w dekreście *De Sanctissimo Eucharistiae Sacramento*, nauka o Eucharystii mówiąca m.in. o transsubstancjacji, o kulcie Eucharystii, o przepisach dotyczących przechowywania Eucharystii, o przygotowaniu do Komunii świętej, o Komunii świętej sakramentalnej i duchowej⁵⁶ wymagała wprowadzenia w życie Kościołów partykularnych. Dokonywało się to głównie poprzez ustawodawstwo synodalne, a także za pomocą innych działań i aktów prawno-duszpasterskich. Ustawodawstwo to w odniesieniu do Eucharystii było bardzo bogate, często nowatorskie i poświęcało temu sakramentowi dużo uwagi i miejsca w swoich regulacjach synodalnych obejmujących sprawowanie Mszy świętej i przyjmowanie Eucharystii, przechowywanie Najświętszego Sakramentu i kult Eucharystii.

Regulacje synodalne z 1568 r. zostały zawarte w obszernym i bogatym artykule zatytułowanym *De Missa et Eucharistia*, skrótowo powtórzonym i częściowo uszczegółowionym w nietytułowanych statutach synodu z 1579 r. Miały one na celu przede wszystkim recepcję reformy trydenckiej w odniesieniu do sakramentu Eucharystii. Ustalenia soborowe odnośnie Eucharystii stanowiły istotny

⁵⁴ Por. J. Gręzlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 145-146.

⁵⁵ Archiwum Diecezji Włocławskiej, *akta Kapituły Katedralnej*, N. 5 (219) k. 7.

⁵⁶ Conc. Trid., sess. XIII, c. 1-8 de San. Euch. sacr.

nurt życia religijnego. Stąd biskup Karnkowski pragnął, aby dekrety Tridentinum przypominające, określające i regulujące naukę i dyscyplinę sakramentu Eucharystii stały się obowiązującą doktryną, żywym prawem i wymownym kryterium zarówno zaangażowania duszpasterskiego kapłanów, jak i chrześcijańskiej aktywności wiernych w diecezji. Podkreślając doniosłość tego sakramentu jako środka uświęcania Karnkowski akcentował wielkość i znaczenie Eucharystii w życiu Kościoła. Widoczna jest troska ustawodawcy synodalnego o jasne sprecyzowanie przepisów regulujących omawiane zagadnienie, jak też ich stosowanie i przestrzeganie, o czym świadczy zagrożenie sankcjami karnymi dla nieprzestrzegających dyspozycji synodalnych.

3.1. Msza święta

Na wstępie prawodawca synodalny zwraca uwagę na godność i znaczenie ofiary mszalnej w życiu Kościoła i przypomina prawdę o godności kapłańskiej z uwagi na władzę konsekrowania postaci eucharystycznych. Godność ta zobowiązuje szafarza Eucharystii do właściwej postawy w sferze myśli, słów i czynów oraz do *sprawowania jej z bojaźnią, miłością serca, szacunkiem i świadomością pośrednictwa między Bogiem i ludźmi*⁵⁷.

Przystępowanie do sprawowania Najświętszej ofiary przez celebransa powinno być połączone z czystą intencją i głęboką wiarą oraz aktami innych cnót, stosownie do wielkości sprawowanej tajemnicy. Kapłan przystępując do ołtarza winien przygotować się do godnego i owocnego sprawowania Eucharystii. Powinien być w stanie łaski uświęcającej, dla utrzymania której niezbędna jest ciągła modlitwa jednocząca z Chrystusem, rachunek sumienia i częsta spowiedź. W przypadku obciążonego grzechem sumienia kapłan-celebrans miał obowiązek wyspowiadania się połączonego ze szczerym żalem i postanowieniem poprawy. W wypadku niedyspozycji duchowej, kapłan najpierw powinien przystąpić do spowiedzi, a dopiero potem mógł sprawować Najświętszą Ofiarę. Był też zobowiązany do zachowania postu eucharystycznego. Przystępowanie do sprawowania Mszy świętej ze świadomością grzechu śmiertelnego było – zdaniem prawodawcy synodalnego – niegodziwością

⁵⁷ *Acta Synodi Dioecesis Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae*, tit. II, Z. Chodyński, dz. cyt., s. 60.

i w najwyższym stopniu świętokradztwem, które można porównać do haniebnego czynu Judasza⁵⁸.

Podczas sprawowania Mszy świętej – zaznaczały statuty – celebrans zobowiązany jest do należytego skupienia i oderwania się myślą od wszelkich innych spraw nie związanych z tajemnicą Eucharystii. Niezbędne było również stosowanie się do rubryk mszalnych oraz tekstów Mszy świętej bez wymawiania ich z pamięci. Słowa celebransa winny być wypowiedzane na tyle głośno, by były słyszane przez uczestniczących w Eucharystii. Te, które rubryki polecały wymawiać głosem przyciszonym, należało wymawiać niezbyt głośno. Ustawodawca synodalna zaznaczył, aby celebrans pilnował się, by nie opuszczał żadnych modlitw i tekstów mszalnych, szczególnie zaś *Wyznania wiary* podczas Mszy świętej. Nakazywał jednocześnie duszpasterzom kościołów w których były organy, aby w czasie sprawowania Eucharystii bacznie zważali na to, jakie melodie i pieśni są grane i śpiewane, by *nie grano czegoś świeckiego czy swawolnego, co byłoby niegodne tego miejsca*. Śpiew należało tak dopasować i wkomponować w sprawowanie Mszy świętej, aby rozwijał pobożność i przynosił przyjemność dla uszu uczestników⁵⁹.

Statuty synodalne zwracały uwagę na właściwy sposób odprawiania Mszy świętej. Kapłan odprawiający Najświętsza Ofiarę powinien być ubrany w odpowiedni strój liturgiczny, na który składał się: humerał, alba, manipularz, stuła i ornat. Strój ten nie powinien być podarty i zbyt zniszczony oraz zabrudzony. Odprawiając Mszę świętą celebrans obowiązany był strzec się zarówno pośpiechu, jak i zbyt długiego przedłużania świętej czynności. Jednocześnie podawał szczegóły natury liturgicznej, dotyczące wyjścia celebransa z zakrystii do ołtarza. Winien trzymać lewą ręką kielich z pateną i hostią, okryty welonem wraz z bursą i korporałem, podtrzymywany prawą dłonią spoczywającą na bursie. Przechodząc do ołtarza celebrans miał przyklękając przed tabernakulum zdjąwszy uprzednio biret, po czym miał przystępować do ołtarza stawiając tam kielich oraz otwierając mszał. Po tych czynnościach powinien zejść na niższy stopień ołtarza u tutaj, stojąc, rozpocząć Mszę świętą. Rozpocząwszy celebrację nie powinien z nikim rozmawiać i żadną miarą oddalać się od ołtarza, chyba że podczas tej

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże, s. 60-61.

Mszy głosił kazanie. Synod zwracał też uwagę na to, aby podczas podniesienia nie było *niewłaściwego poruszania hostii lub jej obracania lub odwracania. Podnoszenie nie powinno być zbyt długie, ani zbyt krótkie*⁶⁰. Celebrans zobowiązany był nie okazywać wiernym hostii przed konsekracją.

Synod przypominał, iż na ołtarzu nie wolno pozostawiać okryć głowy, rękawiczek i wszystkich innych przedmiotów nie służących odprawianiu Najświętszej Ofiary. Nadto wzywał proboszczów do dbałości o czystość, oświetlenie oraz wystrój kościoła i ołtarza, na którym sprawowało się Eucharystię. Szczegółowo określał sposób prania bielizny kielichowej: *korporały i ręczniczki kielichowe najpierw winny być prane przez samego proboszcza lub innego kapłana, a następnie przez uczciwe i pobożne osoby ich pranie i płukanie winno być dokończzone*⁶¹. Prawodawca synodalny polecał odprawianie Mszy świętej tylko w kościołach lub kaplicach, mających konsekrowany ołtarz, albo przynajmniej portatył, zakazywał natomiast sprawowania Eucharystii w mieszkaniach prywatnych⁶².

W myśl postanowień Sobory Trydenckiego, synod polecał, aby we wszystkich kościołach diecezji posługiwano się do sprawowania Eucharystii mszałem zatwierdzonym przez papieża Piusa V⁶³. Jednocześnie uchwały synodalne szczegółowo instruowały kapłanów o przebiegu liturgii Mszy świętej, zobowiązując do przestrzegania przepisów określonych w Mszale Rzymskim, a także wzywały do używania przepisanych prawem postaci eucharystycznych, pilnowania materii i formy (troski i sprawdzania wina używanego do Mszy świętej, aby nie było skwaśniałe, ale świeże i właściwe oraz chleba, aby nie był spleśniały, ciemny i zabrudzony), czystości bielizny kościelnej (korporałów, puryfikaterzy, palek, obrusów ołtarzowych), posługiwania się własnymi szatami liturgicznymi. Statuty nakazywały celebransowi, aby przed wyjściem do ołtarza upewnił się czy na ołtarzu znajduje się mszał, wino, woda, krzyż i czy są zapalone świece. Kapłani byli zobowiązani odprawiać Mszę świętą z zapalonymi świecami, używając kielichów wykona-

⁶⁰ Tamże, s. 61.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże, s. 61.

⁶³ Sobór Trydencki przedstawił naukę na temat Mszy świętej w dekreście *Doctrina Sacrifício Missae*. Zob. Conc. Trid., sess. XII, c. 1-9 de sacr. miss; Por. W. Góralski, *Reformistyczne synody plockie na przełomie XVI i XVII wieku*, Płock 1983, s. 46.

nych ze złota, srebra lub cyny, pozostałe zaś naczynia liturgiczne winny być czyste i całe⁶⁴.

Obowiązkiem duszpasterza było także sprawdzenie przed odprawieniem Mszy świętej czy w kościele nie ma osób ekskomunikowanych, notorycznych przestępców czy znajdujących się w innych karach kościelnych. Takie osoby nie mogły uczestniczyć we Mszy świętej i należało takie osoby skłonić do wyjścia z kościoła. Nadto statuty zabraniały celebrowania Mszy świętej przez kapłanów będących w karze ekskomuniki, suspensy oraz w miejscach, gdzie obowiązywała kara interdyskutu, a także tym, którzy *byli niegodni sprawowania tej tajemnicy, a których dyscyplina kościelna nakazywała trzymać z dala od świętych czynności Kościoła*⁶⁵. Celebrans powinien przed odprawieniem Mszy świętej odmówić godziny kanoniczne aż do prymy. Ustawodawca synodalny zabraniał odprawiania Mszy świętej w intencjach: za rzeczy odzyskane z kradzieży, o wyzdrowienie chorego bydła albo za innego tego rodzaju sprawy, które wydają się nie być dalekie od zabobonu. Kapłanom – w myśl postanowień synodalnych – nie wolno było stawiać jakichkolwiek warunków dotyczących celebrowania Mszy świętej. Prawodawca dopuszczał jedynie przyjmowanie od wiernych dobrowolnych ofiar z racji aplikowania Mszy świętej w konkretnej intencji. Nadto, pod karą suspensy synod zabronił kapłanom dokonywania jakichkolwiek zmian w treści Mszy świętej. Powinno być ona sprawowana godnie i pobożnie, bez wprowadzania do liturgii *jakichkolwiek swawolnych zmian*. Nie wolno było stosować podczas sprawowania Mszy świętej modlitw, obrzędów i ceremonii nie zatwierdzonych przez Kościół lub nie stosowanych przez powszechną praktykę⁶⁶.

Biskup Karnkowski zabronił także nowo wyświęconym kapłanom zbierania ofiar z okazji Mszy świętej prymicyjnej i urządzania wystawnych przyjęć z tej okazji, jak też tańców i pijatyk. Za złamanie tego zakazu groziły sankcje karne określone przez biskupa⁶⁷.

W postanowieniach synodu z 1568 r. znajdujemy również polecenie, aby proboszczowie pouczali swoich parafian, że są zobowiązani

⁶⁴ *Acta Synodi Dioecesanæ Wladislawiæ anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratæ*, tit. II, Z. Chodyński, dz. cyt., s. 61.

⁶⁵ Tamże, s. 60.

⁶⁶ Tamże, s. 61.

⁶⁷ Tamże, s. 62.

nakazem Kościoła do udziału we Mszy świętej we wszystkie niedziele i święta i wysłuchania całej Mszy świętej i zanim nie otrzymają błogosławieństwa, nie powinni wychodzić z kościoła⁶⁸.

3.2. Komunia święta

Wiele miejsca poświęciły statuty synodalne sprawie przyjmowania przez wiernych Komunii świętej. Na wstępie ustawodawca synodalny zwracał uwagę na wielkość i wzniosłość sakramentu Eucharystii. Odwołując się do nauki Pisma świętego oraz ojców i doktorów Kościoła wskazuje na potrzebę głębokiego przejęcia się prawdą o obecności Chrystusa pod postaciami chleba i wina oraz na konieczność godnego przyjmowania Eucharystii. Biskup Karnkowski w uchwałach pierwszego jak i drugiego synodu zwracając uwagę na doniosłość Komunii świętej jako środka uświęcania i zbawienia stwierdzał, że jej przyjmowanie wymaga wiary, właściwego duchowego przygotowania oraz odbycia spowiedzi, jeżeli wierny obciążony jest grzechami ciężkimi, bowiem *sakrament Ciała i Krwi Pańskiej wymaga, aby przystępujący do niego był czysty w tym momencie od brudów grzechów ciężkich*⁶⁹.

Wprowadzenie tej dyspozycji w życie i zachowania wiernych wymagało – jak nakazywał prawodawca – pouczenia i wychowywania wiernych w zakresie właściwego przygotowania się do przyjmowania Komunii świętej. Mieli to czynić proboszczowie poprzez głoszenie odpowiednich kazań, jak i w trakcie nauczania katechetycznego wiernych. Duszpasterze więc zostali wezwani i zobowiązani do pouczenia wiernych o niezbędnym przygotowaniu duszy i ciała do przyjmowania Komunii świętej. Nadto synod kierował do nich apel, aby zachęcali swoich wiernych do częstego przyjmowania Komunii świętej stanowiącej pokarm duchowy. *Nie wystarczy przystępować do Stołu Pańskiego tylko raz w roku, urzędowo, w okresie wielkanocnym, zgodnie z poleceniem Kościoła – stwierdzał synod – lecz często, przynajmniej w większe święta*⁷⁰.

Odwołując się do postanowień Soboru Trydenckiego⁷¹ w przedmiocie Komunii wielkanocnej, statuty synodalne zdecydowanie

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże, s. 61-62.

⁷⁰ Tamże, s. 62.

⁷¹ Conc. Trid., sess. XIII, c. 9.

przypominały wagę tego obowiązku. Odłożenie Komunii świętej mogło być usprawiedliwione jedynie poleceniem lub radą spowiednika. Obowiązek zaś przystąpienia w okresie wielkanocnym do Komunii świętej należało wypełnić we własnej parafii przyjmując Najświętszy Sakrament z rąk proboszcza lub wikariusza⁷².

Dużą wagę przywiązywały statuty synodalne do sprawy Komunii świętej ciężko chorych i będących w niebezpieczeństwie śmierci, inaczej wiatyku. Biskup Karnkowski jako ustawodawca zobowiązywał proboszczów oraz kaznodziejów do częstego przypominania wiernym, aby troszczyli się w swoich rodzinach o to, by nikt z umierających nie zszedł z tego świata bez sakramentów świętych. Członkowie rodziny chorego powinni więc, w myśl dekretu trydenckiego⁷³, w porę powiadamiać proboszcza prosząc go o przybycie do domu z wiatkiem. Synod w sposób dość krótki i jednoznaczny określał sposób i formę zanoszenia Komunii świętej do chorych i umierających. Otóż należało zanosić wiatyk procesjonalnie, tak w miastach, jak i na wsiach, przy udziale wiernych, czemu powinny towarzyszyć światła świec i dzwonki. Towarzyszący procesji do domu chorego, jak i oczekujący w domu chorego, mieli się modlić za chorego. Prawodawca synodalny daje przy tej okazji – co warte jest zauważenia – wspaniałe teologiczne wyjaśnienie owej procesji z wiatkiem do domu chorego, pragnąc, aby była ona czytelnym znakiem wiary⁷⁴.

W trosce o umierających prawodawca kładł na sumienia duszpastry obowiązek rychłego niesienia wiatyku, nawet nocą, czy po spożyciu posiłku⁷⁵.

Ważnym zagadnieniem w Kościele w XVI wieku był sposób przyjmowania Komunii świętej. Stąd prawodawca synodalny zdecydowanie wypowiadał się za przyjmowaniem Komunii świętej pod postacią chleba i do takiego udzielania zobowiązywał kapłanów. Nakaz ten wiązał się ze sprawą Komunii świętej pod dwiema postaciami, która budziła wiele kontrowersji na przestrzeni historii Kościoła co do sposobu przyjmowania Eucharystii, a którą podjął i uregulował także Sobór Trydencki w dekreście *Sacrosanc-*

⁷² *Acta Synodi Dioeceseanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae*, tit. II, Z. Chodyński, dz. cyt., s. 62.

⁷³ Zob. Conc. Trid., sess. XIII, c. 7.

⁷⁴ *Acta Synodi Dioeceseanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae*, tit. II, Z. Chodyński, dz. cyt., s. 62.

⁷⁵ Tamże.

ta⁷⁶. Mając na uwadze silne wpływy protestantyzmu na terenie diecezji włocławskiej, wtedy zwanej kujawską i pomorską oraz pragnąc usunąć wszelkie wątpliwości, powołując się na postanowienia Soboru Trydenckiego, biskup Karnkowski wyjaśniał i nakazywał duszpasterzom nauczać o tym wiernych, iż *przyjmując Komunię świętą pod postacią chleba przyjmują prawdziwy sakrament i całego Chrystusa i nie przyjmują mniejszego duchowego owocu, niż gdyby przyjmowali Go pod dwiema postaciami*⁷⁷. Nakaz ten został w statutach bardzo mocno zaakcentowany stwierdzeniem biskupa, że *nauka Nauczycielskiego Urzędu Kościoła jest pewna i duchowni i wierni winni ją wypełniać, „ci zaś którzy nie przyjmują Eucharystii nie mogą się nazywać chrześcijanami*⁷⁸. Ponownie bardzo mocno sprawę Komunii świętej pod postacią chleba stawiał drugi synod biskupa Karnkowskiego z 1579 r., powołując się na synod prowincjalny piotrkowski z 1577 r., przytaczający dekret *Cum in nonnullis* Soboru w Konstancji⁷⁹, prawodawca raz jeszcze przypominał obowiązek udzielania i przyjmowania Komunii świętej pod postacią chleba. Przy tej okazji Karnkowski potępiał postulaty wysuwane przez protestantyzm na terenach diecezji przypominając, że Najświętsze Ciało i Krew Chrystusa mogą być udzielane tylko pod postacią chleba, wszystkim tym, którzy wcześniej przez sakramentalną spowiedź – połączoną z dostatecznym żalem – oczyścili się z grzechów⁸⁰.

3.3. Przechowywanie i kult Najświętszego Sakramentu

Oprócz tematyki dotyczącej Mszy świętej oraz Komunii świętej wiernych wiele miejsca synody włocławskie Karnkowskiego poświę-

⁷⁶ Conc. Trid., sess. XIII, c. 1 et 3 de Sanc. Euch. sacr.; Bardzo szczegółowo i wyczerpująco omawia kwestię Komunii świętej pod dwiema postaciami studium historyczno-prawne ks. J. Mielczarka. Zob. J. Mielczarek, *Komunia pod dwiema postaciami w ustawodawstwie Kościoła Zachodniego. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1983; Por. J. Gręzlikowski, *Komunia święta wiernych obrządku łacińskiego w świetle polskiego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1984 (mps Bibl. Sem. Duch. we Włocławku), s. 316-338.

⁷⁷ *Acta Synodi Dioecesanæ Wladislawiæ anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratæ*, tit. II, Z. Chodyński, dz. cyt., s. 62.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ *Constitutiones synodorum metropolitanae Gnesnensis provincialium tam vestitorum quam recentiorum usque ad annum MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...] Cracoviæ*, s. 96-97, *Decretum Sacri Concilii Constantiensis de Communionis sub utraque specie*.

⁸⁰ *Secunda Synodus Dioecesanæ Stanislai Karnkowski, Wladislawiæ Anno Domini 1579 celebrata*. Z. Chodyński, dz. cyt., s. 83.

cały przechowywaniu i kultowi Najświętszego Sakramentu. Miało to na celu realizację reformy trydenckiej oraz wykorzenie istniejących w tej dziedzinie zaniedbań i uchybień, a tym samym wzrost chwały Bożej⁸¹.

Synod z 1568 r. zwracał uwagę na potrzebę przechowywania Najświętszego Sakramentu w odpowiednim i godnym tej Tajemnicy miejscu. Nakazywał *konsekrowane postacie przechowywać w czystym, ozdobnym i dobrze zabezpieczonym miejscu, na korporale, zasłonięte welonem [...] komunikanty nie powinny być dłużej przechowywane niż czternaście dni*⁸². Po spożyciu wcześniej konsekrowanych hostii proboszczowie mieli zachować wystarczającą ilość nowo konsekrowanych, aby zawsze Eucharystia była dostępna dla celów znoszenia wiatyku. Prawodawca zobowiązywał, aby tam gdzie pozwalały na to warunki i możliwości, przed Najświętszym Sakramentem miało palić się światło świecy lub lampki. Obowiązkowo światło powinno palić się w niedziele i święta, kiedy wierni gromadzili się na Mszę świętą, podczas nabożeństw i modlitwy brewiarzowej. Poza Najświętszym Sakramentem nie wolno było przechowywać w tym miejscu niczego innego. Duszpasterze byli zobowiązani przez biskupa do pouczania wiernych odnośnie zachowania się w obecności i przed Najświętszym Sakramentem, a także mieli wzywać do adoracji wiernych i sami dawać jej przykład. Synod nakazywał coroczne obchodzenie święta Bożego Ciała poprzez *uroczyste przenoszenie Eucharystii w pochodzie ze czcią i pobożnością przeprowadzonym*⁸³.

Na swoim drugim synodzie odbytym w roku 1579, biskup Karnkowski przypominając uchwały Soboru Trydenckiego, które gruntownie wyłożył na pierwszym swoim synodzie, a które w roku 1577 zostały ogłoszone i przyjęte na synodzie prowincjalnym w Piotrkowie⁸⁴, nakazywał raz jeszcze odnosić się do Eucharystii z pobożno-

⁸¹ Sobór Trydencki na sesji XIII w dekreście *De Sanctissimo Eucharistiae Sacramento* określił i sprecyzował normy w sprawie przechowywania i kultu Eucharystii. Zob. Conc. Trid., sess. XIII, c. 1-11; Por. J. Gręźlikowski, *Komunia święta wiernych...*, s. 120-159.

⁸² *Acta Synodi Dioecesanæ Wladislaviæ anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratæ*, tit. II, Z. Chodyński, dz. cyt., s. 61.

⁸³ Tamże, s. 61-62.

⁸⁴ Zob. A. Bruździński, *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji kujawsko-pomorskiej*, Kraków 1990 (mps Bibl. Sem. Duch. we Włocławku), s. 128-129.

ścią i czcią. Wyrazem tego było polecenie, *aby wszyscy prałaci, kanonicy i inni wyższej rangi duchowni z najwyższym szacunkiem przyklekali na obydwie kolana przed Najświętszym Sakramentem* oraz nakaz czuwania nad bezpieczeństwem w przechowywaniu Sanctissimum⁸⁵.

4. Eucharystia w innych działaniach i aktach prawno-duszpasterskich

Obok działalności synodalnej w diecezji włocławskiej w postaci dwóch synodów regulujących szeroko i wnikliwie kwestie związane z sakramentem Eucharystii, znane są jeszcze inne działania i akty prawno-duszpasterskie biskupa Karnkowskiego, które podejmowały sprawę tego sakramentu. Należy tutaj omówić i zaprezentować *Zbiór konstytucji synodalnych Karnkowskiego z 1579 r.*, *Napomnienia* wydane w formie książeczki w roku 1568 mające na celu ujednolicenie w diecezji liturgii oraz wydane w 1572 r. *Admonitiones*, które były rodzajem agendy liturgicznej Karnkowskiego.

4.1. *Zbiór Karnkowskiego z 1579 r.*

Obrady Tridentinum zaowocowały żywą działalnością reformistyczną Kościoła katolickiego w Polsce. Na synodach prowincjalnych w Polsce domagano się opracowania nowej kodyfikacji prawa polskiego opartego na uchwałach soborowych, gdyż obowiązujący zbiór prawa arcybiskupa Jana Łaskiego nie uwzględniał dekretów soborowych. Przedkładając owe postulaty na synodach prymacjalnych, zwrócono się do prymasa Mikołaja Dzierzgowskiego na synodzie piotrkowskim w 1551 r. z prośbą o opracowanie nowej kodyfikacji. Na synodzie prowincjalnych odbytym w Piotrkowie z 1557 r., a więc jeszcze w czasie trwania obrad soborowych, ponowiono tę prośbę i jednocześnie powołano komisję kodyfikacyjną, która zebrała tylko materiały do nowej kolekcji prawnej. Ponowiono zapotrzebowanie na nowy zbiór prawny na synodzie warszawskim w 1561⁸⁶. Sprawa opracowania nowego zbioru prawa stała się

⁸⁵ *Secunda Synodus Dioecisana Stanislai Karnkowski, Wladislaviae Anno Domini 1579 celebrata*. Z. Chodyński, dz. cyt., s. 83.

⁸⁶ S. Tymosz, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1579 r.*, *Roczniki Nauk Prawnych*, t. XIII (2003) z. 2, s. 51; Zob. W. Góralski, *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Lublin 1991, s. 154; I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Węzyka z roku 1761*, Warszawa 1981, s. 109; R. Karwacki, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z roku 1579*, *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie* 8 (1994) s. 289.

jeszcze bardziej pilniejsza po zakończeniu obrad Tridentinum, a szczególnie po oficjalnym przyjęciu uchwał soborowych na synodzie piotrkowskim w 1577 r., do którego zwołania wydatnie przyczynił się biskup Stanisław Karnkowski. Synod ten powołał nową komisję kodyfikacyjną, polecając przejrzeć materiał zebrany przez poprzednią komisję, a następnie przedstawić go do zatwierdzenia synodowi prowincjalnemu. Powzięte plany realizowano bardzo wolno, napotykać na różne przeszkody i tym samym oddalając wydanie jakże potrzebnego zbioru prawnego uwzględniającego dekrety Tridentinum⁸⁷.

Należy tutaj zauważyć, iż w ówczesnej Polsce od czasu wydania zbioru arcybiskupa Jana Łaskiego z 1527 r. do synodu prowincjalnego w 1577 r. w Piotrkowie upłynęło pięćdziesiąt lat i zaszło wiele zmian społeczno-politycznych. Osłabła w tym czasie m.in. powaga władzy królewskiej, sejmy ograniczały jurysdykcję Kościoła, reformacja zagrażała religii katolickiej, szlachta i możnowładcy znieważali duchowieństwo, szerzyło się nowinkarstwo religijne napływające z Zachodu, podupadła także formacja duchowa duchowieństwa, a niektórzy planowali nawet reformę wzorem protestanckiej. Wobec zaistniałej sytuacji biskup Karnkowski był pierwszym spośród tych, którzy domagali się natychmiastowych reform i umocnienia Kościoła przez publikację nowego zbioru prawa kanonicznego⁸⁸. Ponieważ podejmowane próby stworzenia takiej kodyfikacji nie przynosiły oczekiwanych rezultatów, Karnkowski sam postanowił sporządzić taki zbiór prawny dostosowujący polskie prawo partykularne do wymogów Tridentinum. Mając zaś doświadczenie ustawodawcze poprzez odbycie dwóch synodów włocławskich, a także redakcję ustaw synodu prowincjalnego z 1577 r. odprawionego przez prymasa Jakuba Uchańskiego⁸⁹ i będąc wybitnym i doświadczonym ustawodawcą synodalnym wydał Karnkowski w roku 1579 *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialis tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...]*, zwane

⁸⁷ S. Tymosz, art. cyt., s. 552-54.

⁸⁸ A. Kakowski, *Biskupa Stanisława Karnkowskiego Zbiór Konstytucji Synodalnych. Przyczynek do Historii ustawodawstwa kościelnego w Polsce*, Włocławek 1912, s. 9.

⁸⁹ Zob. S. Tymosz, dz. cyt., s. 56. Por. T. Wierzbowski, *Vincent Laureo*, Varsoviae 1887, s. 563.

później zbiorem Karnkowskiego⁹⁰. Zbiór ten w historii źródeł kościelnego prawa polskiego – jak już wspomniano – nazywa się *Zbiorem konstytucji synodalnych Karnkowskiego*⁹¹. Za podstawę dla swojego zbioru wziął Karnkowski dawne kodyfikacje Mikołaja Trąby i Jana Łaskiego, uzupełniając je statutami późniejszych synodów prowincjonalnych z XVI wieku do synodu piotrkowskiego z 1577 r. włącznie oraz dekrétami Tridentinum⁹². Zawiera on również regulacje odnoszące się szafowania i przyjmowania sakramentów świętych, w tym odnosi się również dość szczegółowo do Eucharystii.

Zbiór ten najpierw przypominał wszystkim kapłanom o konieczności stanu łaski uświęcającej przy sprawowaniu Eucharystii oraz potrzebę częstego wyjaśniania wiernym znaczenia sakramentów, w tym Eucharystii. Odprawiającym Msze święte nakazywał stosowanie Mszału Rzymskiego i trzymanie się rubryk tam zawartych, udzielającym sakramentów świętych zobowiązywał do zachowywania obrzędów przepisanych agendą liturgiczną i stosowania odpowiedniego stroju, czyli komży i stuły. Przypominał o stosowaniu przy sprawowaniu sakramentów właściwej formy i materii oraz obowiązku wzbudzenia należytej intencji⁹³.

Ze szczególnym naciskiem położono na sumienie proboszczów troskę, by na skutek ich zaniedbania dzieci nie umierały bez chrztu, a cho-ry bez sakramentu pokuty, Eucharystii i namaszczenia chorych⁹⁴.

⁹⁰ *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...] Cracoviae Andreas Petricovius impressit a. D. 1579*; W sprawie autorstwa zbioru pojawiły się wątpliwości, chociaż literatura historyczno-prawna jemu przypisuje w konsekwencji redakcję. Według opinii Kakowskiego Karnkowski podjął się napisania kompilacji prawnej „z zamilowania” i dlatego, iż wyznaczone osoby nie wykonały nałożonego na nich przez synod prowincjonalny obowiązku. Ponadto za autorstwem Karnkowskiego przemawia synod prowincjonalny odbyty w Piotrkowie w 1577 r., który po uzyskaniu zatwierdzenia w Stolicy Apostolskiej polecił wręczyć sporządzony zbiór prawa nie arcybiskupowi Jakubowi Uchańskiemu, do którego należała promulgacja uchwał prowincjonalnych z urzędu, lecz biskupowi Karnkowskiemu, który musiał być w pierwszej kolejności zainteresowany prawem prowincjonalnym. Zob. A. Kakowski, dz. cyt., s. 8; Por. R. Karwecki, art. cyt., s. 289-294; Ś. Librowski, *Synody diecezji włocławskiej...*, s. 89.

⁹¹ S. Tymosz, art. cyt., s. 54-55; Zob. A. Kakowski, dz. cyt., s. 8.

⁹² I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 110.

⁹³ *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...]...*, s. 36.

⁹⁴ Tamże, s. 39.

W myśl postanowień zawartych w *Zbiorze Karnkowskiego* nie należało dopuszczać do odprawiania Mszy świętej publicznych i notorycznych przestępców, jak również siejących zgorszenie. W przeciwnym przypadku dopuszczający takie osoby do ołtarza, miał być ukarany suspensą od sprawowania funkcji świętych, przystępującemu zaś – wbrew temu zakazowi – do odprawiania Mszy świętej groziły także kary materialne. Zakazem dopuszczenia do celebrowania Mszy świętej zostali także objęci – w myśl dyspozycji Tridentinum⁹⁵ – kapłani włóczędzy nie posiadający autentycznego pisma polecającego od własnego ordynariusza lub przełożonego zakonnego. Karnkowski w swoim zbiorze zwracał także uwagę na to, by ofiary mszalne przyjmowane przez kapłanów od wiernych nie stawały się dla nich źródłem zysku. W myśl dekretu trydenckiego⁹⁶, nie należało żądać od wiernych zbyt wysokich ofiar mszalnych⁹⁷.

Inne przepisy odnoszące się do sakramentu Eucharystii były podobne do tych zawartych i omówionych w dwóch włocławskich synodach diecezjalnych Karnkowskiego.

4.2. *Napomnienia*

Biskup Karnkowski dał się poznać jako pasterz rozumiejący potrzeby duszpasterskie swojej epoki, dostrzegający zagrożenia dla wiary. Uważał, że najlepszym sposobem przeciwdziałania tym zagrożeniom będzie pozytywny wykład prawd objawionych, wyjaśnianych i interpretowanych w duchu nauki Soboru Trydenckiego. Dlatego w dwa lata po objęciu biskupstwa włocławskiego opublikował w języku polskim, w Szarffenberga w Krakowie, w 1568 r. podręcznik kaznodziejski pt. *Napomnienia potrzebne i zbawienne, których wszyscy plebani w Kujawskim i Pomorskim biskupstwie przy świętości kościelnych sprawować mają [...] krótko polskim językiem opisane*⁹⁸. Głównie przeznaczony on był dla duchowieństwa, ale także dla tych, którzy mieli intelektualne braki odnośnie nauki wiary. Docze-

⁹⁵ Conc. Trid., sess. XXII, decr. *De observandis et evitandis in celebratione Missae*.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanisłai Karnkowski [...]...*, s. 42.

⁹⁸ S. Karnkowski, *Napomnienia potrzebne i zbawienne, których wszyscy Plebani w Kujawskim i Pomorskim Biskupstwie przy świętości kościelnych sprawowaniu używać mają*, Kraków 1977.

kał się kilku wznowień w 1569, 1570 i 1577 roku⁹⁹. Jako podręcznik przede wszystkim kaznodziejski, choć nie tylko, służył odnowie duszpasterstwa oraz trosce o ujednoczenie liturgii w diecezji, a także upowszechnieniu norm prawnych odnośnie sakramentów, w tym Eucharystii.

Zwracając się do proboszczów, zwanych w tekście *plebanami*, jak również całego duchowieństwa w biskupstwie kujawsko-pomorskim, biskup kreślił najpierw katastrofalny stan duszpasterstwa w diecezji: *Ale to nam też dobrą myśl psuje i serce nasze przeraża, iż widzimy was plebani biskupstwa naszego bardzo być w pilności, nabożeństwie i pobożności ozięble. Bo jedni urząd swój opuścili, a nic oń prawie nie dbają, drudzy sprawować go nie umieją; trzeci zaś tak do sprawują, że mały z niego Pańskie owieczki i oni sami pożytek, a my wielką żalność odnosić musimy*¹⁰⁰. W celu poprawy tej sytuacji Karnkowski polecał duchowieństwu przy udzielaniu sakramentów wygłaszać zawarte w podręczniku nauki.

W odniesieniu do Eucharystii w podręczniku *Napomnienia* podzielonym na pięć części i obejmującym 53 strony tekstu zawierającego osiem kazań, na stronach 27-33 odnajdujemy tytuł: *Napomnienia ku spożywaniu Ciała Pańskiego*. Na wstępie autor nawiązując do poprzednich pouczeń, przypomina o stanie łaski uświęcającej po przystąpieniu do sakramentu pokuty, jako warunku umożliwiającego przystąpienie do Komunii świętej¹⁰¹. Następnie w oparciu o teksty zaczerpnięte z ewangelii św. Marka i św. Mateusza wyklada naukę o Najświętszym Sakramencie¹⁰². Ukazując naukę dogmatyczną sakramentu Eucharystii jednocześnie wyjaśnia tajemnicę jedności Kościoła. W ten sposób z jednej strony próbuje przybliżyć wiernym tajemnicę wiary, a z drugiej strony uwrażliwia ich na wynikające stąd konsekwencje życiowe, które następnie rozwija celem

⁹⁹ A. Bruździński, dz. cyt., s. 148; Zob. W. Pazera, *Kaznodziejstwo od początku do końca epoki baroku*, Częstochowa 1999, s. 178.

¹⁰⁰ S. Karnkowski, *Napomnienia...*, s. 2.

¹⁰¹ Tamże, s. 28.

¹⁰² Czyni to m.in. w następujących słowach: *Przeto masz mieć wiarę mocną, a masz w słowie Pańskim wszystko swe zaufanie pokładać. Nie myli cię Pan, który mówił – To jest Ciało moje, To jest Krew moja. Bądź tego pewien, iż pod tymi widomymi słowami zupełnie się zamyka Pan Chrystus, Bóg i człowiek prawdziwy z Ciałem i Krwią żywy On isty (w języku staropolskim – istotny, pewny, prawdziwy, rzeczywisty, ten sam), który narodził się z Panny, który dla ciebie cierpiał i na krzyżu umarł, który dla twojego usprawiedliwienia zmartwychwstał. Tamże, s. 28.*

wprowadzenia i wpojenia w życie chrześcijańskie należyjczy czi okazażywanej Eucharystii, godnego jej sprawowania i przyjmowania¹⁰³. Można zatem powiedzieć, że treści zawarte w *Napomnieniach* służyły nauczaniu prawd wiary, kształtowały postawy chrześcijańskie i jednocześnie przypominały i wprowadzały w życie normy prawne regulujące dyscyplinę sakramentu Eucharystii. Jako pewnego rodzaju podręcznik homiletyczny były niezwykle cenną pomocą w wyjaśnianiu natury, charakteru i skutków sakramentu Eucharystii.

4.3. *Admonitiones*

W roku 1572 w Kolonii u M. Cholina biskup Karnkowski wydał w języku łacińskim swoje *Admonitiones quinque circa sacramentorum administrationem faciendae, auctore [...] Stanislao Karnkowski Episcopo Wladislaviensi*, które omawiały od strony dogmatycznej i praktycznej pięć sakramentów, najbardziej znaczących dla chrześcijanina, a mianowicie: chrztu, pokuty, Eucharystii, ostatniego namaszczenia i małżeństwa. Prezentując te sakramenty, Karnkowski wypracował pewien schemat ich omówienia. Otóż, najpierw ukazywał wielkość i dobrodziejstwo tego sakramentu, po czym jego uzasadnienie biblijne, skutki oraz kreślił skutki każdego sakramentu¹⁰⁴. Możemy powiedzieć, że *Admonitiones* są rozważaniami dogmatyczno-biblijnymi, chociaż zawierającymi również pewne dyspozycje i zachęty¹⁰⁵. Agenda ta, podobnie jak wcześniejsze *Napomnienia*, miała służyć pomocą duchowieństwu przede wszystkim w pracy duszpasterskiej, aby było ono prowadzone w duchu wskazań i odnowy trydenckiej. Ponadto miała na celu usunięcie nadużyć w sprawowaniu sakramentów oraz przyczynić się do poznania przez duchowieństwo zagadnień związanych z teologią moralną i sakramentologią¹⁰⁶.

Agenda, jako Agenda liturgiczna Karnkowskiego, po przyjęciu jej na synodzie prowincjalnym w 1577 r. jako obowiązującej w całej metropolii gnieźnieńskiej, stała się pierwszą w historii sakramental-

¹⁰³ J. Swędrowski, *Program formacji religijnej wiernych i kształtowanie postaw według biskupa Stanisława Karnkowskiego*, *Studia Włocławskie* 7 (2004) s. 378.

¹⁰⁴ *Admonitiones quinque circa sacramentorum administrationem faciendae, auctore [...] Stanislao Karnkowski Episcopo Wladislaviensi*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, s. 241-267.

¹⁰⁵ A. Bruździński, dz. cyt., s. 149.

¹⁰⁶ Tamże, s. 149-155.

ną agendą prowincjalną. Jej to przypadła rola ujednoczenia sakramentów w całej prowincji gnieźnieńskiej w myśl zaleceń Soboru Trydenckiego¹⁰⁷.

Admonitiones zawierało wiele norm regulujących szafowanie i przyjmowanie sakramentów świętych, w tym sporo miejsca poświęcało Eucharystii. Na samym początku – w części dogmatyczno-teoretycznej – Karnkowski stwierdzając, iż w tym sakramencie jest rzeczywistość i realnie obecny sam Bóg-Człowiek – Jezus Chrystus, jasno i przejrzyście wykladał naukę Kościoła o obecności Jezusa Chrystusa pod postaciami chleba i wina. W części praktycznej natomiast omawiał jak należy przygotować się do należytego przyjęcia Komunii świętej oraz zachęcał proboszczów do gorliwego głoszenia odpowiednich kazań, jak i nauczania katechetycznego o Eucharystii, jak też do godnego, pobożnego, z zachowaniem przepisów liturgicznych, odprawiania Mszy świętej¹⁰⁸. Wiele dyspozycji odnoszących się do sprawowania, przyjmowania i kultu Eucharystii zostało zaczerpniętych z uchwał synodu diecezjalnego z 1568 r. Niektóre natomiast treści zostały ubogacone i zmienione, a także podporządkowane przygotowaniu duchowieństwa do duszpasterstwa. Mobilizował kapłanów do troski i zaopatrywanie chorych i będących w niebezpieczeństwie śmierci, przypominał o sposobie i formie zanoszenia Komunii świętej chorym¹⁰⁹. Zwracał także uwagę na przechowywanie i kult Najświętszego Sakramentu¹¹⁰.

W swoim nauczaniu na temat Eucharystii Karnkowski nadawał temu sakramentowi wymiar społeczno-horyzontalny, co przejawiało się w słowach, iż nie można odłączyć miłości Boga, którego w tym sakramencie przyjmujemy od miłości drugiego człowieka. Bliźni jawi się w nauce biskupa włocławskiego jakby „sakrament” Boga – *debes autem et proximos tuos christiana charitate complecti, et eos sic diligere propter Deum, sicut es ipse dilectus a Deo*¹¹¹. Omawiając tak bardzo kwestionowane katolickie ujęcie tego sakramentu, Karnkowski odwoływał się do nauki Pisma świętego i Ojców Kościoła.

¹⁰⁷ Tamże, s. 158.

¹⁰⁸ *Admonitiones...*, s. 254.

¹⁰⁹ Tamże, s. 255.

¹¹⁰ Tamże, s. 255-256.

¹¹¹ Tamże, s. 255; Zob. A. Bruzdziński, dz. cyt., s. 152-153.

Dyspozycje zawarte w *Admonitiones* miały na celu wprowadzenie dekretów trydenckich, jak też ujednoczenie przepisów odnoszących się do sprawowania, przyjmowania i kultu Eucharystii. Agenda zatem stanowiła dobrą praktyczną pomoc dla duchowieństwa w realizacji reformy trydenckiej.

Zakończenie

Wielki dar Ducha, reformy i odnowy ofiarowany Kościołowi połowy XVI wieku w uchwałach Soboru Trydenckiego, który wymagał przyswojenia i wprowadzenia w życie Kościołów partykularnych poprzez działalność ustawodawczą i pasterską biskupów – rządców diecezji napotkał na samym początku recepcji uchwał trydenckich w diecezji wrocławskiej na działalność gorliwego, światłego i gorącego rzecznika odnowy Kościoła, jego struktur i duszpasterstwa. Karnkowski zdawał sobie sprawę, że odnowa duszpasterstwa i naprawa życia religijnego musi znaleźć swój początek w reformie duchowieństwa, zachowaniu karność i dyscypliny kościelnej oraz w dyspozycjach regulujących życie sakramentalne, w tym w odniesieniu do Eucharystii. O to zabiegał w swoich działaniach ustawodawczych i prawno-duszpasterskich.

W tych działaniach wiele miejsca poświęcił szafowaniu i przyjmowania sakramentów świętych, zwracając szczególną uwagę na sakrament Eucharystii. Mając na uwadze ustawodawstwo Soboru Trydenckiego w tym zakresie, pragnął poprzez działalność synodalną, ustawodawczą i prawno-duszpasterską uregulować całokształt spraw związanych z wieloma aspektami tego sakramentu. Szeroko potraktował sprawę odprawiania Mszy świętej zwracając uwagę na właściwe usposobienie wewnętrzne celebransów, jak również na przestrzeganie przez nich przepisów rubrycystycznych i liturgicznych, szczególnie odnośnie stosowania formy i materii. Podkreślał obowiązek troski duszpasterskiej proboszczów o dogodnie uczestniczenie we Mszy świętej niedzielnej i świątecznej przez parafian. Ostrą walkę wypowiedział zjawisku różnych zaniedbań i nieporzeźtrzegania przez proboszczów przepisów prawnych i liturgicznych.

Wielką troskę ujawnił Karnkowski, gdy chodzi o korzystanie przez wiernych z częstej Komunii świętej. Specjalnymi rygorami obwarował obowiązek przystępowania do Komunii świętej wielkanocej, akcentując tzw. *ius paroeciale*, a także wzywał do troski sakramentalnej o chorych i umierających, gdzie dużo miejsca poświę-

cił sprawowaniu i przyjmowaniu wiatyku. Statuty synodalne zwracały również uwagę na właściwy sposób przechowywania Eucharystii i jej kult.

Działalność ustawodawcza i prawno-duszpasterska biskupa Karnkowskiego była w miarę usystematyzowana, szeroka i całościowa. Odnosiła się bowiem najpierw do działalności czysto ustawodawczej, mającej na celu upowszechnienie i zapoznanie się z normami prawnymi odnośnie sakramentu Eucharystii, a także miała charakter praktyczny, gdyż odnosiła się i służyła odnowie duszpasterstwa w duchu trydenckim oraz przyczyniała się do poznania przez duchowieństwo zagadnień związanych z teologią moralną, sakramentologią i liturgią; służyła jej ujednoczeniu i ubogaceniu. W tym fragmencie statutów synodalnych oraz w innych działaniach prawno-duszpasterskich duchowieństwo otrzymało jednoznaczne i zrozumiałe prawo oraz praktyczną pomoc przydatną w powstającej i kształtującej się recepcji reformy trydenckiej.

Na uwagę zasługuje szerokie oparcie uchwał synodalnych i innych aktów prawno-duszpasterskich na dekretach soborowych, co pokazuje wielką troskę biskupa Karnkowskiego o wprowadzenie reformy trydenckiej w życie diecezji włocławskiej. Analiza powyższych aktów ustawodawczych i innych działań w odniesieniu do Eucharystii upoważnia do stwierdzenia, iż Karnkowski pragnął, aby sprawowanie i przyjmowanie tego sakramentu odbywało się zgodnie z normami Tridentinum, tym samym poprzez swoją działalność przyczyniał się do odrodzenia życia religijnego i sakramentalnego.

Eucharist in the statutes after the Trident Council in the synods of the dioceses of Włocławek and another law-priesthood of bishop Stanisław Karnkowski

Important and significant person in the church reform and reception the Trident reform in diocese of Włocławek is person of the bishop Stanisław Karnkowski (1567-1581), next archbishop gnieźnieński and primate of Poland (1582-1603). Through his two synods of the dioceses of Włocławek of 1568 and 1579 and another acts law-priesthood introduce the reform of Trent and increase change the face of the Włocławek Church.

Karnkowski realize, that renovation of priesthood and reparation religious life must to have beginning in reform of the clergy, to keep church discipline and instruction control sacramental life. About this he take care in legislation and pastoral activity.

Among the rich problems of the two Włocławek synods and another law-priesthood acts, such as *The collection of the synods constitutions* of 1579 and *Admonitiones*, many places Karnkowski as bishop of Włocławek dedicated of performance and receive of the sacraments in this principally the Eucharistic.

Through his law-priesthood activity Karnkowski to wish order whole question related with Eucharistic sacrament, his performing, receiving, keeping and cult. This activity was systematic wide and totality. Its refer to the activity exclusively law, intend to do universal of Eucharistic. This activity had practical character, because to serve renovation priesthood in spirit of the Trident Council and increase to know through the clergy problems connected with morality theology, sacramental and liturgy.

Noteworthy is wide base synod resolution and another law-priesthood acts on the decree of Trident Council as for testify about great care of the bishop Karnkowski about introduce Trident reform in diocese Włocławek life. Analysis the above acts of law and another activity authorize to find that Karnkowski to wish that perform and receive this sacrament to be celebrated in harmony with Trident norms, thus through his activity to increase to rebirth religious and sacrament life.